

HRVATSKE RAZVALINE.

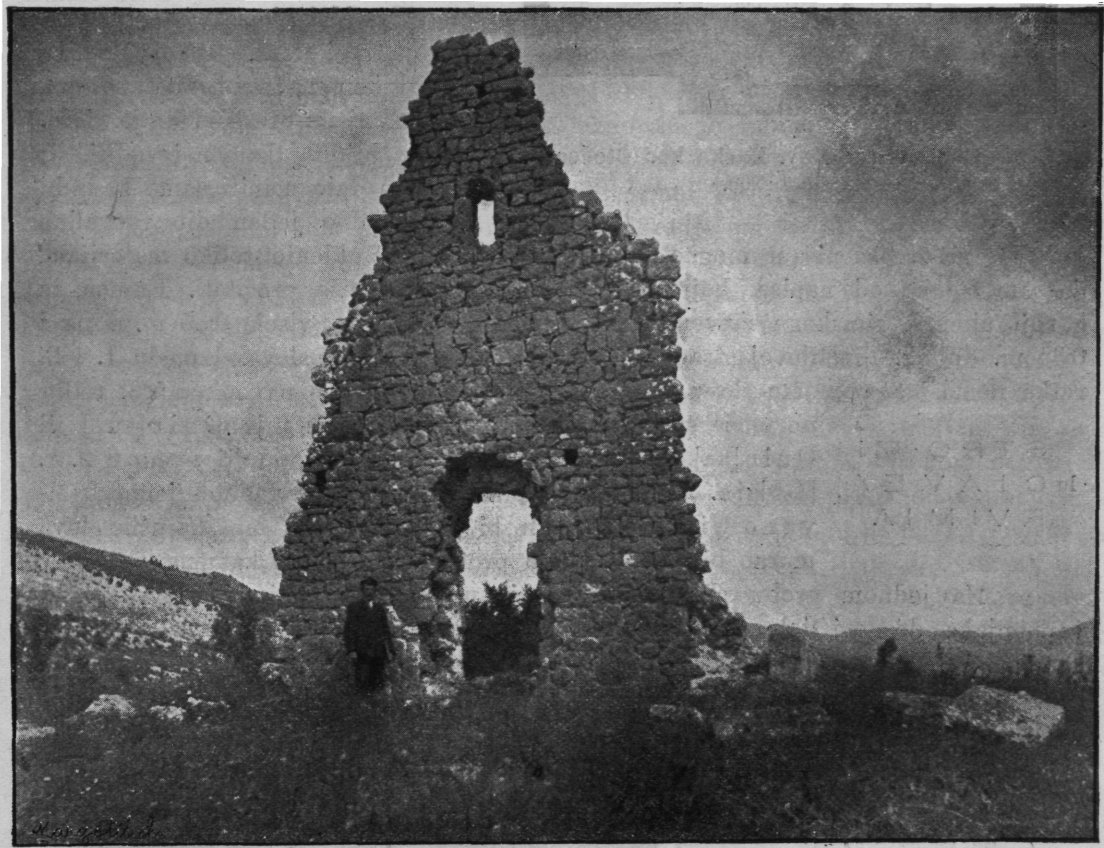
Velik je broj razvaljenih utvrđenih zgrada i crkava po Hrvatskoj i Slavoniji, koje već prije više stoljeća opustješe, većinom od onoga vremena, kada je Turčin harao i palio po hrvatskoj zemlji, koja mu se živo otimala, boreći se kao „antemurale Christianitatis“ za krst časni i slobodu zlatnu. Mnoge od ovih razvalina zub vremena, a još više ljudska ruka tako oštetiše, da im je skoro svaki trag nestao, jer su razvaline uvijek služile kao najzgodniji kamenolomi, u kojima se je našlo već priređenoga tesanoga kamena, tako da se onomu, koji je htio što graditi, nije trebalo mnogo napinjati. Mnogo razvalina tako pozobaše nove privatne i javne gradnje, a postupalo se je katkada, dapače i u najnovije doba, tako radikalno, da se je kamen povadio i iz samih fundamenata starih građevina. Posvemašnja propast nekih razvalina ne će se žalibože moći zapriječiti ni onda, kada se jednom i kod nas bude oblast za tu stvar življe zauzimala, kako se to čini u svim prosvjetljenijim zemljama, pa kada budemo imali zakon o čuvanju starinskih građevina i spomenika i zemaljsku komisiju, koja će nad njima nadzor vršiti. Takov zakon i komisiju u monarhiji samo još Hrvatska i Slavonija nemaju.

Da učinim nešto za spoznanje naših razvalina, naumio sam da opišem one, koje sam na svojim putovanjima imao prilike da vidim i potanje istražim. Gdjegod to bude moguće ili zgodno, pripočeti ću slike i tlorise dotičnih zgrada jer slika jasnije govori nego najljepši opis. Nije mi pri ovom poslu namjera, da konkurišem sa lijepom Laszowskovom publikacijom „Hrvatske povjestne građevine“, a to će svatko lako uviditi, koji bude pročitao ove crtice, u kojima govorim o razvalinama nekih sredovječnih crkava u ličko-krbavskoj županiji, koja je barem u tom najbogatija od svih ostalih krajeva hrvatskih, kada nije ni blagom ni zlatom. U sačuvanim pismenim izvorima jedva ima ovim crkvama traga i glasa, ali zato je ipak vrijedno, da se s njima kao starim hrvatskim građevnim spomenicima upoznademo.

I. Razvalina crkve sv. Marka kod Poduma blizu Otočca.

Na južnom kraju sela Poduma tik uz cestu, koja vodi iz Otočca k plitvičkim jezerima leži razvalina crkvice sv. Marka (sl. 26), kojoj navodno još i danas hodočaste katolici i pravoslavni iz okolice, tvrdeći jedni i drugi, da je pripadala njihovoj vjeroispovjesti. Danas od crkvice stoji samo još pročelje, koje je najčvršće građeno bilo, skoro u potpunoj svojoj visini, koja sada iznosi od prilike 8 m. Zidano je od prilično pravilno otesanoga omanjega kamenja različite veličine,

za koje se prilično sigurno može reći, da se nije posebno za ovu crkvicu priugotavljalo, nego da je povadeno iz zidova razvaljenih rimskih zgrada na obližnjim prozorskim oranicama. U sredini toga pročelja, kojemu je širina iznosila 7·52 m. nalazi se 1·15 m. širok i 2·13 m. visok otvor za jednokrila vrata, koja se unutra otvarala, gdje širina iznosi 1·35 m. Desno u visini od 0·79 m. i lijevo u 1·36 m. visine nalaze se u obzidu vrata udubine za učvršćenje babka ili za zapiranje. Odmah povrh vrata na tri su mjesta neke male četverouglaste luknje, koje se ne

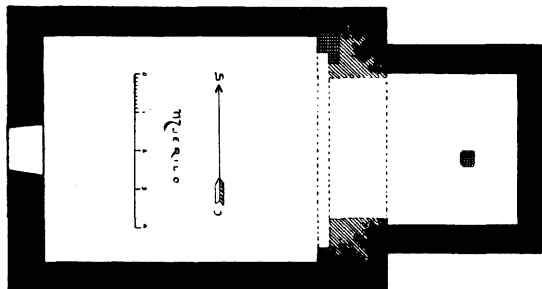

Sl. 26. Razvalina crkve sv. Marka kod Poduma blizu Otočca.

mogu smatrati prozorima; po svoj prilici su u njima bile učvršćene drvene grede što su nosile kor. U 5·5 m. visine povrh zemlje nalazi se kameni okvir uskoga oblongnoga prozora (dimenzije otvora od prilike $0\cdot70 \times 0\cdot25$ m.).

Totalna duljina crkvice sv. Marka (tloris sl. 27.) iznosi 14·18 m., a od toga otpada na 5·52 m. široko svetište 4·10 m. U svetištu, ali ne sasvim u sredini, nalazi se jedan kamen ($0\cdot40 \times 0\cdot35$ m.) koji je bio podnožje mense. Najviše je stradao onaj dio građevine, koji je dijelio svetište od crkve, tako da tu nacrt ne pruža nikakve sigurnosti. U sjeveroistočnom uglu crkve još se opaža nekakav usječen kamen, koji je valjda služio kao podnožje za neki arhitektonski dio, možda za

kakov pilaster, a njemu je sigurno odgovarao sličan komad na suprotnom jugoistočnom uglu, ali se nije sačuvao. Nešto sličnoga biti će da je stajalo i tamo gdje počima svetište. Zidovi crkve nisu svagdje bili jednako debeli. Najdeblji je bio pročelni zid, naime 0·92 m.; na uzdužnim stranama iznosila je debljina 0·75 m., a ostrag 0·66 m.

Sl. 27. Tloris crkvice sv. Marka kod Otočca.
Mjerilo 1:200.

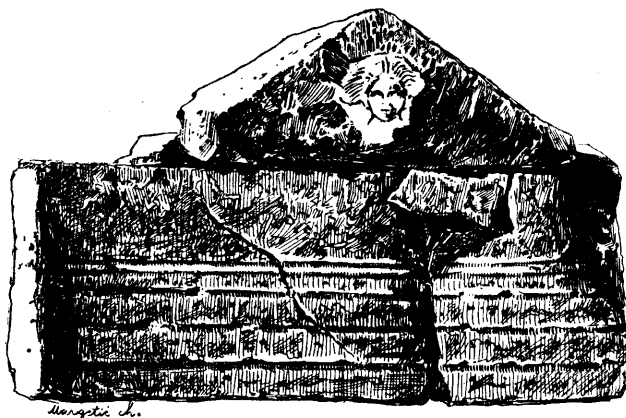
U najdoljnjem redu građe na lijevoj strani ulaza opazio je Patsch¹ ulomak kamena sa rimskim napisom, pa je od njega priopćio što je vidio. Ja sam htio taj kamen izvaditi, ali bi se to dalo učiniti samo kada bi se podjedno jedan dio razvaline porušio, na što se nisam mogao odlučiti. Jedino sam uklonio toliko materijala, da sam mogao od napisa, koji je jako izlizan, nešto više pročitati. Kamen je gornji ulomak rimskoga žrtvenika od vapnenjaka, 0·40 m. visok, 0·35 m. širok i 0·34 m. dubok. Na lijevoj strani fale valjda samo po dva slova. Između 1. i 2. retka nema traga onomu slovu, što ga Patsch kao nesigurno navodi, a u 3. retku ne može stajati od njega predloženo čitanje Quin[tus] ili Quin[ta]. Sa vjerojatnošću mogu nadopuniti samo u 2. r. [Lu]cia. U 1. retku dolazi pomisao na nadopunjenje [Silvano silve]stro, ali bi onda veći dio manjkajućih slova morao biti na gornjem profiliranom dijelu kamena.

STROMI
luCIAVE/
RVIMIA

Na jednom grobu našao sam gornji ulomak neprofilirana žrtvenika od vapnenjaka, desno i dole nepotpuna, 0·48 m. vis. i šir. i 0·36 m. dubok. Površina kamena je veoma otučena, a lijeva je strana iskrhana. Od napisa se raspoznaje samo prvi redak

D I M

= D(eo) i(nvicto) M(ithrae)... Spomenuo ga je Patsch², ali, kako je kamen bio skoro sav u zemlji, nije mogao prepoznati, što ta slova znače. Ja sam ga dao izvaditi i smjestiti pred pročelni zid razvaline. Spomenik po svoj prilici potječe iz obližnjega sinačkoga Mithreja.

Sl. 28. Rimsko kamenje pred razvalinom sv. Marka blizu Otočca. Po prilici $\frac{1}{18}$ nar. vel.

¹ Die Lika Col. 89.

² Die Lika Col. 90.

Na drugom grobu desno od ulaznih vrata ležao je 0·74 m. dug ulomak sarkofagova poklopca, 0·87 m. šir. i 0·44 m. visok, sa napred okrenutim na odskok (u reljefu) izrađenim poprsjem (sl. 28. gore) kamen je na doljnoj strani zažlijebljen, da bolje može pristajati na sarkofag.

U koritu obližnjega potoka leži velika profilirana baza stupa od vapnenjaka, 0·325 m. visoka, pa gore 0·65 m. a dole 0·85 m. široka. Na gornjoj strani ima po srijedi 0·11 m široka i 0·06 m. duboka rupa za pričvršćenje stupova debela, a dole su dvije 0·055 m. široke i 0·07 m. duboke rupe za čavle, kojima se je baza imala da učvrsti u podu. Ova će baza možda spadati na onu zgradu u rimskom gradu ispod Vitla, od koje su se sačuvala velika stupova debela na cesti i u Lešću kod Prpića¹.

I na drugim nekim grobovima nalazilo se je raznih građevnih komada od uglednijih zgrada rimskoga vremena, koji su sigurno također doveženi iz razvalina rimskoga grada Arupija na istočnoj strani Vitla.

Med ostalim sam pribilježio: 1. komad građje na tri strane profiliran, a na četvrtoj (stražnjoj) koso otesan. Vis. 0·45 m. ostale dimensije 0·94 × 0·78 m. odnosno 0·64 × 0·535 m. Valjda podnožje kakova pilastra. 2. Velik komad epistilne grede (sl. 28. dole), od prilike 1·60 m. d. i 0·40 m. visok, polomljen. Na obje uzdužne strane je profiliran, a ima gore dvije a dole jednu četverouglastu rupu, pomoćju kojih se je kamen vezao sa gornjim i doljnim građevnim dijelovima. 3. Profilirana glavica pilastra od vapnenjaka, 0·545 m. vis., 0·90 m. šir. i 0·86 m. dub., sa dvije četverouglaste rupe na gornjem 0·26 m. visokom neprofiliranom dijelu. 4. Ulomak 0·24 m. debela i 0·78 m. široka praga od vapnenca za dvokrila vrata, kojemu je širina negda iznosila od prilike 1·37 m. Po srijedi u 0·15 m. širokom žlijebu udubljena je pačetvorinasta rupa (0·05 × 0·04 m.), u koju se je spuštao zapor jednoga krila vrata. 5. Ulomak 0·16 m. debele ploče od vapnenjaka, 0·72 m. d. i 0·63 šir., sa četverouglastom rupom i žlijebom za ulijevanje olova u svrhu vezanja građe.

U jugozapadnom uglu crkve uzidana je velika tesana ploča od vapnenjaka, 2·12 m. duga, preko 0·87 m. vis. a 0·32 m. debela. Žlijeb na nutarnjoj strani za ulijevanje olova u svrhu vezanja dokazuje, da je i ta ploča negda bila sastavni dio — valjda iz poda — jedne odličnije od kamena zidane rimske zgrade.

Za mnogo tesanih ploča na grobovima ne može se sigurno reći, da li se imaju smatrati antiknom gradom, ali mi je to veoma vjerojatno. Biljeg kršćanskoga vremena našao sam samo na jednoj 1·70 m. d. i 0·85 m. širokoj ploči, kojoj se po srijedi nalazi urezan krst sa 0·10 m. odnosno 0·09 m. dugim krakovima, koji se ponešto koso presijecaju.

Oko crkvice sv. Marka nalazi se staro groblje, za koje se nitko ne sjeća, kada je u porabi bilo. Na zapadnoj strani u novije je doba prilično velik komad otkopan, a materijal odvežen. Da ustanovim, u koje doba crkva spada, kopao sam dva dana (31/8 i 1/9 1900.) na toj zapadnoj strani počam od spomenute rupe prema crkvi. Sve do dubljine od 0·90 m. našao sam veoma mnogo kosturova, koji su

¹ Vjesnik hrv. arh. dr. N. s. III str. 185.

ležali jedan do drugoga licem okrenutim prema istoku. Da se uzmognu novi mrtvaci sahraniti, groblje je više puta prekopavano, pri čemu se nije pazilo na kosture prije zakopavana svijeta. Mislim, da je groblje bilo u porabi znatno više od jednoga stoljeća. Mrtvaci polagali su se u zemlju u škrinjama od jelovih dasaka, od kojih su se našli sasna protruli komadići, a uz nje više kovanih željeznih čavala, s kojima su se škrinje zakivale i ulomci željeznih spona.

Predmeta, što su se priložili u grobove, našlo se malo, a i ti su neznatni, što sve sluti na veliko siromaštvo tamošnjega seljačkoga žiteljstva, koje po svojoj prilici kulturno nije visoko stajalo a imalo veoma male potrebe. Među priložima nije bilo ništa, što bi pružilo podataka za sigurno datiranje (n. pr. koji novac), pa mogu samo da izrečem mišljenje, da je to groblje bilo u porabi prije dolazka Turaka u Liku, dakle u XV. i početkom XVI. stoljeća, a prema tomu da je crkvice stajala već najkašnje na početku XV. vijeka. Na vrijeme iza protjeranja Turaka iz Like neće se smjeti pomišljati, jer bi se u tom slučaju u narodu ipak morala bila kakova takova predaja sačuvati, a već Fras¹ piše godine 1835, da su kod Poduma ispod brda Huma razvaline jedne stare crkve nazvane sv. Marko, o kojoj se ne zna ništa primijetiti.

U povjesnim spomenicima našao sam crkvu sv. Marka spomenutu samo u pismu Petra Zrinskoga od godine 1660, kojim javlja ratnomu vijeću kako su smješteni Vlasi Usorčani u Viliću, Kompolju i uz Gacku.² Da li je crkva još rabila, iz toga se mjesta ne može zaključiti.

U prekopanim grobovima našao sam samo šest komada nakita, naime dvije naušnice i četiri prstena: 1. Jedna je naušnica (sl. 29., 1) od okruglo savite nesastavljene bronsane žice, koja završuje ovalnim pupoljkom, koji sastoji od dvije šuplje posebno rađene kalote. Oštećeni taj pupoljak, koji je bio urešen sa osam vertikalno smještenih reljefnih rebara, bio je negda posrebrn. Najveći promjer iznosi 45 mm.

2. Druga naušnica (sl. 29., 2) od tanke bronsane nesastavljene žice kao da je na jednom kraju završavala komadom u obliku slova S, ali se taj završetak nije sačuvao. Takovih karika (Schlāfenringe) našlo se na više mjesta u Hrvatskoj i Slavoniji (Bijelo brdo, Svinjarevci, Pijeski kod Đurđevca, Veliki Bukovac kod Ludbrega itd.) u grobovima svijeta, što je bio pokopan u XI. i XII. vijeku, a nalaze ih u svim krajevima, gdje su kada Slaveni prebivali. Po ovome komadu, koji kao što i predašnji potječe iz micana starijega groba, smjelo bi se pomišljati i na znatno raniju porabu groblja kod sv. Marka, nego što sam to gore istaknuo.

3. Neurešen bronsan prsten od 2.5 mm. širokoga sastavljena štapića konveksnoravnoga prosjeka (sl. 29., 3). Promjer 20 mm.

4. i 5. Dva bronsana prstena sa prsta jednoga dječjega kostura (sl. 29., 4). Jedan nesastavljen, od pločastoga 6 mm. širokoga štapića, blizu ruba je urešen sa po dvije naokolo tekuće crtice, koje su izvedene kotačićem, koji je bio sproveden na gusto poredanim šiljcima; promjer 16 mm. Na drugom, koji je sastavljen,

¹ Topogr. d. Karlst. Militärgr. str. 258.

² Lopašić Spom. hrv. Krajine II 311.

naokolo su urezana dva usporedna žlijeba; širina štapića 4·5 mm, promjer 16 mm. Ne da se reći, nisu li žlijebovi ovoga prstenja možda načinjeni u svrhu emajlovanja; samo po sebi to nebi bilo nemoguće.

6. Sastavljen bronsan prsten sa kostura odrasle osobe, sličan ovomu zadnjemu sa dva naokolo izvučena usporedna žlijeba; širina štapića 3·5 mm, promjer 19 mm.

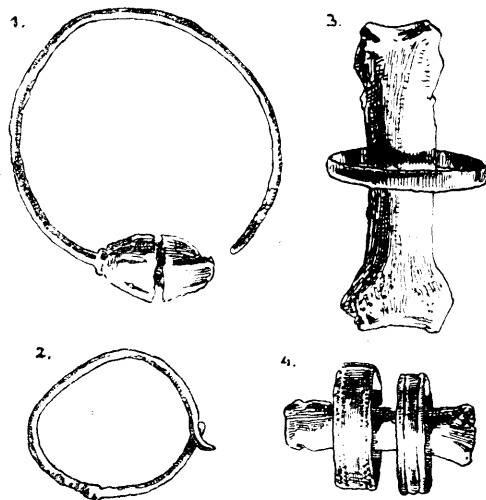
Pojedince našlo se još u grobovima: 7. Svinuta i ispucana pločica od tankoga bronsanoga lima, 45 mm. duga i 33 mm. široka. Tri u trokut stavljene rupice dokazuju, da je bila čavličima na nešto pričvršćena, kako mislim na remen od pojasa.

8. Zašiljen bronsan štapić, 29 mm. dug, 8 mm. širok i 2 mm. debeo. Na doljnoj strani širega kraja vidi se mjesto, gdje je nešto bilo prikeljeno, možda karičica, a u tom slučaju mogao bi to najprije biti trn od predice jednoga kajiša.

Blizu površine našao se je željezni batić jednoga zvona, svinut gore u kvačicu. Kako mu duljina iznosi samo 132 mm, to je zvono crkvice sv. Marka, od kojega taj batić po svoj prilici potječe, bilo veoma maleno.

Po ulomcima zemljanoga posuđa, koji su iz zemlje iskopani, moglo bi se pomišljati, da je prigodom pogrebâ vladao običaj, da se daju „daće“ na groblju, a hrbine posuda, koje su se razlupale, da su slučajno dospjele u grobove. Moguće je u ostalom, da te hrbine potječu i od „daća“, koje su se na groblju iza nekoga vremena davale, a da su zatrpane sa mrtvacima, koji su se iza toga zakopavali.

Spominjem konačno još, da sam u razvalini našao jednu kremničku krajcaru od g. 1892., a radnici su me uvjerali, da to mora biti „lemojzina“ jednoga hodočasnika iz okolice.

Sl. 29. Nakiti iz starohrvatskoga groblja, sv. Marka kod Otočca. Nar. vel.

II. Razvalina crkvice između Založnice i Doljana (kotar Otočac).

Na brežuljku zaselka Brakusove doline, koji se nalazi sjeverozapadno od sela Založnice, a 1·5 km. u ravnoj liniji od današnje parohijalne crkve, stajala je negda — navodno pravoslavna — crkvice sv. Đurđa, od koje se sačuvaše samo neznatni ostanci. Tu je crkvicu u novije doba sasma razorio Đukan Brakus, izvadiv iz njezinih zidina i temelja skoro svu tesanu građu, da si njome sagradi ogradu, pa ostaviv na mjestu stare crkvice samo veliku hrpu sedre i mnogo još sasma neporavnanih rupa. Po očevidu i Đukanovome kazivanju konstatovao sam,

da je crkvice bila orijentirana smijerom od zapada na istok, sa ulaznim vratima na zapadnoj strani, da joj je širina iznosila od prilike 7 m., a duljina 16·5 m. uračunav i 5 m. dugo svetište, koje da je navodno okruglom apsidom završavalo. Blizu zapadnoga kraja crkve našla se je 1·62 m. duga, 0·79 m. duboka, a 0·39 m. debela kamena ploča, koja je služila kao nadvratnik, a pod njom da su se našle i njezine okomite gredice, kojih ja nisam vidio. U toj ploči otklesan je kamen za 0·85 m. široka jednokrila vrata, koja su se unutra otvarala, a kojima se je gornji čep okretao u 0·10 m. širokoj i 0·07 m. dubokoj rupi. Ovaj nadvratnik nalazi se u jednom suhozidu u neposrednoj blizini crkvice, kraj koje su se kao obično i drugdje u starije doba pokopavali mrtvaci, kojima bi se grobovi označivali velikim tesanim kamenim pločama. Jedna takova ploča još se i sada nalazi na južnoj strani do crkvice, a druga 2·245 m. duga, 1·05 m. široka i 0·47 m. debela prenešena je odavle pred kuću Marte Popović u Založnicu. Na ovoj ploči nalaze se na dva mjesta po tri četverouglaste udubine, u koje je sigurno na jednoj strani bio usađen željezni krst sa dva pobočna kraka, dočim su u one na drugoj strani zalazila tri kraka željezne prječke, koja je taj krst podupirala, da se tako lako ne bi srušio. Pod tom pločom našle su se čovječje kosti, navodno bez ikakvih priloga.

Razvalina u Brakusovoj dolini ne može biti drugo nego ona crkvice, o kojoj Fras¹ piše, da je razvalina stare grčke crkve kraj puta iz Doljana u Založnicu. Po njemu su se tu našli ulomci kamenja sa napisima rimskoga vremena, od kojih on dva priopćuje. Jedan (CIL III 3011) bio je podignut nekome C(aio) Julio Rufi[no?]... [f]ilio... patri a... Drugi (CIL III 3009) spominje gradskoga vječnika (decurio) i podjedno jednoga od obijuh zajedno upravljajućih načelnika (duumvir iure dicundo) neke gradski uređene općine, koja samo može biti toli blizu ležeći Arupium, a glasi: ... Sabi[nus], dec(urio) (duum)[vir] iur(e) [dic(undo) p]ater... Po ovim spomenicima sudeći, dalo je za crkvicu između Založnice i Doljana materijal rimsko groblje kod Prozora, dočim je za sv. Marka građa vađena iz razvaljenih zgrada. Eksistencija crkvice na Brakusovoj dolini dokazuje, da Patsch¹ krivo čini, kada od Frasa spomenutu crkvicu između Doljana i Založnice identificira sa crkvicom sv. Marka, koju Fras na drugom mjestu naročito navodi.

U okolici Založnice našlo se je i prethistorijskih starina. Po pripovijedanju narodnoga pjesnika Jove Uzelca u Založnici našao je prije nekoliko godina neki Brakus u Komarnici-vrhu više bronsanih toka, koje su izgledale kao naočare, pa prodao trgovcima u Otočcu. Radi se tu sigurno o predmetima iz groblja halštatskoga doba. I neki Borčić da je našao nekakovo koplje, a kojekakova oružja da bi se moglo naći u pećini Zelenturiša na vrh Huma.

III. Razvaline u Pavlovcu (kotar Gospić).

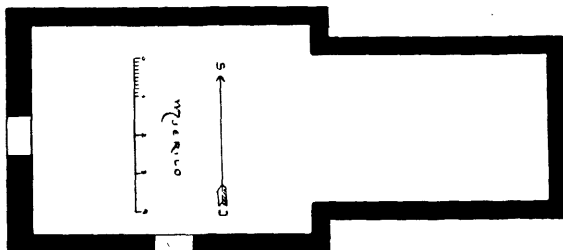
Na brežuljku Glavici u južnom kraju atara sela Pavlovca nalazi se Crkvina, razvalina stare crkvice (tloris sl. 30.), od koje se još do danas sačuvaše

¹ Die Lika Col. 89.

² Topogr. str. 257.

do 0·70 m. visoki zidovi, sagrađeni od kamena uz porabu morta. Domaći je svijet tu crkvicu, koja je navodno bila pravoslavna, a posvećena sv. Nikoli, i njezinu okolinu prerovao, pa tom prilikom naišao na groblje, koje će biti kakovih 400 godina staro. Nadgrobne ploče većinom su poodnašane, da služe kao građa u kućama i ogradama. Veoma mnogo ljudskih kostiju našlo se je u samoj crkvici kod mense. Crkva je bila orijentirana od zapada na istok sa ulaznim vratima na zapadnoj strani, gdje još stoji njezin 1·05 m. široki prag. Uprav tako široka vrata nalazila su se navodno i na južnoj strani, ali je tu zid razoren, pa se ne može sigurno reći, da li je to ispravno. Duljina crkve iznosila je 14·85 m., a širina 6·50 m.; od toga otpada na 4·85 m. široko svetište 6·30 m. duljine. Antiknoga kamenoga materijala nisam opazio, a osim spomenutoga posve jednostavnoga praga nema tu više nikakvih građevnih komada novijega vremena. Ova crkvića biti će identična za tobožnjom „Schlossruine Zoroeva Glavica“, koju Fras¹ u Pavlovcu spominje.

Nasuprot Glavice diže se strmi brežuljak Šupljača², koji se tako zove po

Sl. 30. Tloris crkvice na Glavici u Pavlovcu (kotar Gospić). Mjerilo 1:200.

velikoj pećini blizu njezina vrha, koji brežuljkom prolazi skroz na skroz od sjevera prema jugu. U toj pećini, kojoj se na sjevernom kraju nalazi zidana ograda, navodno od „šterne“, negda se je prebivalo, a stanuju tu od vremena do vremena i sada Cigani kovači. Na brežuljku opazio sam karakteristične terase kao kod nekih prethistorijskih naselbina u ličkokrbavskoj županiji, pa hrbina od posuda i speknutoga

maza od pleterom opletenih i omazanih koljeba, a svijet mi je pripovijedao, da se u okolini nailazi na bronsane žice i druge predmete, koji obično sačinjavaju inventar grobova halštatskoga doba.

Na vrhu Šupljače vide se neznatni ostanci kamenom zidane utvrde, kojoj je vanjski promjer od zapada k istoku iznosio od prilike 14 m., a od sjevera k jugu blizu 10 m. U sredini toga ravanka ima izdubina sa sjedalom u kamenu isklesanim, t. zv. turski stolac, na koji da su po narodnom pričanju Turci sjedali, pa se kupali. Ispod pećine ima na sjevernoj strani mali polukružni zid, koji je zatvarao i onako teški pristup do utvrde, a na podnožju je obzid oko cijeloga brijega, koji čini posvema utisak utvrđena sredovječnoga zbijega, u koji su se u slučajevima nužde valjda zaklanjali žitelji onoga kraja. O prošlosti „grada“ Šupljače nije ništa poznato. Biskup Glavinić u svojem opisu Like i Krbave od g. 1696.¹ spominje ga kao Castellum Paulovac² na dražesnom brežuljku,

¹ Topographie str. 206.

² Fras n. n. m. bilježi Šupljara.

³ Lopašić Spom. hrv. Krajine III. 49.

veli da u njem ima mjesta za 100 stanovnika (accolae), a da zidovi još i sada stoje, makar da su uvijek bez krova izvrženi nevremenu.

Između Pavlovca i Zavoda vodi preko oniže prosjeke između dva brežuljka t. zv. previja, prosjek kroz liticu baš tako širok, da su njim mogla kola prolaziti. Nema sumnje, da je taj prosjek potekao od ljudske ruke, a da mu je svrha bila, da se njime najkraćim putem prevede cesta, što svjedoči i njegovo latinsko ime. Kada je prosječen, ne da se stalno reći, ali mi je vjerojatno, da su taj posao učinili Rimljani, pa da je ovuda išla rimska cesta iz rimskoga mjesta kod Vrepea na jug i jugoistok u Dalmaciju

Dr. Josip Brunšmid.